

ACADEMIA
TERRA HISTORIAE

Книга друга
ПРОСТОРИ ІСТОРИКА

INSTITUTE OF HISTORY OF UKRAINE
OF THE NATIONAL ACADEMY
OF SCIENCES OF UKRAINE

THE STATE INSTITUTION «INSTITUTE
OF WORLD HISTORY OF THE NATIONAL
ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE»

ACADEMIA TERRA HISTORIAE

Studies in Honor of
Valerii Smolii

Book 2
SPACES OF HISTORIAN

Kyiv 2020

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК
УКРАЇНИ

ДЕРЖАВНА УСТАНОВА «ІНСТИТУТ
ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ
АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ»

ACADEMIA TERRA HISTORIAE

Студії на пошану
Валерія Смолія

Книга друга
ПРОСТОРИ ІСТОРИКА

Київ – 2020

УДК 94(477)(082)

A38

*Затверджено до друку вченими радами
Інституту історії України НАН України
(протокол № 8 від 31 жовтня 2019 р.)
та Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»
(протокол № 8 від 26 листопада 2019 р.)*

Упорядники:

Світлана БЛАЩУК, Геннадій БОРЯК, Віктор ГОРОБЕЦЬ,
Андрій КУДРЯЧЕНКО, Валентина МАТЯХ, Василь ТКАЧЕНКО,
Вікторія СОЛОШЕНКО, Олексій ЯСЬ

Відповідальний редактор

Геннадій БОРЯК

Редактор

Валентина МАТЯХ

Academia. Terra Historiae. Студії на пошану Валерія Смолія :
A38 У 2-х кн. / відпов. ред. Боряк Геннадій ; упоряд. Блащук Світлана,
Боряк Геннадій, Горобець Віктор, Кудряченко Андрій, Матях Вален-
тина, Ткаченко Василь, Солошенко Вікторія, Ясь Олексій. Київ : Ін-т
історії України Національної академії наук України, ДУ «Інститут
всесвітньої історії Національної академії наук України», 2020. Кн. 2 :
Простори історика. 656 с.

ISBN 978-966-136-707-3

ISBN 978-966-136-709-7

У другій книзі ювілейного видання публікуються статті, присвячені
проблемам історіографії, джерелознавства, історичної пам'яті й дослідниць-
кого інструментарію та ін. Матеріали згруповано за проблемно-тематични-
ми рубриками – «Інструментарій та лабораторія історика», «Історіографічні
дискурси», «Memory», «Рецепції та образи», «Ad fontes», «Рефлексії».

Для науковців, викладачів, студентів, усіх, хто вивчає історію України.

УДК 94(477)(082)

ISBN 978-966-136-707-3

ISBN 978-966-136-709-7

© Автори статей, 2020

© Інститут історії України Національної
академії наук України, 2020

© Державна установа «Інститут всесвітньої
історії Національної академії наук
України», 2020

Олексій ЯСЬ

КОНЦЕПЦІЇ ГЕНЕРАЦІЙ: КУЛЬТУРНЕ ПОХОДЖЕННЯ, МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ ВИМІРИ, ІНСТРУМЕНТАЛЬНІ МОЖЛИВОСТІ ТА ПІЗНАВАЛЬНІ ЛІМІТИ

Ідея генерації як способу організації та маркування часу сягає давнини. Здебільшого її пов'язують із родовою чи родиною сегментацією минувшини, котра відображала зміну голів роду. Відтак дефініція «покоління» має родове походження, зокрема, в цьому сенсі перейшла до соціальних і культурних практик.

У такому розумінні родове чи поколіннєве маркування часу вживалося у біблійних та євангельських текстах. У Євангелії від Матвія час від народження Христа до Давида вимірювався життям 28 поколінь, а у Євангелії від Луки – 43 поколіннями¹.

Саме як родовий спосіб представлення часу ідея генерацій увійшла до оповідей Геродота й Гесіода. Інтервал покоління у писаннях античних авторів складав часовий проміжок, який здебільшого коливався у межах від 25 до 35 років, себто століття складалося із трьох-чотирьох поколінь. Водночас генерація як одиниця виміру, хоч і доволі релятивна (від народження чоловіка до появи у нього сина), задавала певну циклічність у маркуванні часу².

Родовий спосіб сегментації часу перетік і до міфології. Відтак розпис за колінами наступності прилаштовували для організації пантеону богів і сакральної історії героїв. Згадаємо уславлений давньогрецький пантеон, в якому вирізнялися покоління богів і людей, зокрема, три покоління богів за Гесіодом³.

Така міфологічна конструкція часу мала будь-що-будь зберегти і продемонструвати символічний зв'язок між різними епохами сакральної історії. Та водночас цей зв'язок дозволяв показати особливе місце тієї чи іншої доби у сакральній

¹ *Пейн Т.* Век разума // Американские просветители. Избранные произведения в двух томах / Сост. Н.М. Гольдберг; пер. с англ. Москва, 1969. Т. 2. С. 281, 283.

² *Савельева И.М., Полетаев А.В.* История и время. В поисках утраченного. Москва, 1997. С. 360–362.

³ *Ярхо В.Н.* Гесиод и его поэмы // Гесиод. Полное собрание текстов. Москва, 2001. С. 10–12.

«хронології» минувшини. П'ять віків людства у давньогрецькій міфології виокремлювалися завдяки соціальному та культурному маркуванню ряду символічних генерацій: покоління Золотого віку; генерація Срібного віку; покоління Мідного віку; генерація героїв – дітей богів і смертних матерів; покоління Залізного віку – недостойні нащадки четвертого коліна⁴.

Гадають, що таке представлення поколінь походить із індоєвропейського фольклору, зокрема, у міфологічному вигляді відображає реальний перехід історичної людини від міді (бронзи) до заліза⁵. Тож родова проекція часу на міфологічному ґрунті майже відразу пов'язувалася з соціальними та культурними контекстами історичного буття.

Відтоді ідея генерацій як розширена й адаптована проекція родового часу у тому чи іншому вигляді побутувала у різноманітних версіях династичної або державної історії, котра часто пов'язувалася з міфологічним часом, героїчною добою та її сакральними героями і т. п. Міфологічні чи сакральні схеми поколінь демонстрували плінність і водночас розмаїтість буття на основі відповідної культурної чи політичної традиції, передусім продукували символічні смисли.

Проте різноманітні проекції родового часу побутували і на інших рівнях соціального, господарського, культурного світів. Існували купецькі, ремісничі, наукові, мистецькі «династії», котрі маркувалися у світлі зв'язку поколінь, приміром, «династія» астрономів Кассіні. Родина Кассіні посідала протягом чотирьох генерацій (124 роки) посаду директора Паризької обсерваторії.

Зі зростаючим динамізмом політичного, культурного, соціального й господарського життя ранньомодерного часу спроби усвідомлення, осягнення, маркування новітніх суспільних трансформацій дедалі частіше збуджували зацікавлення сучасників, особливо на тлі метаморфоз наступності поколінь, зокрема, очевидних відмінностей однієї генерації від іншої. Тому до традиційних уявлень про покоління як самобутній вимір родової темпоральності щодаля частіше вводяться соціальні та культурні прикмети, котрі представляють особливості розгортання історичного часу.

Наприклад, Вольтер намагався вирахувати середній вік буття покоління, зокрема, тримався думки, що він сягає близько 36 років. Більше того, він прагнув співвіднести тривалість життя покоління з терміном королівського правління у Франції й Англії. За його підрахунками, середня величина володарювання шістдесяти трьох королів Франції становила близько 20 років, а тридцяти королів Англії від часів Вільгельма Завойовника до Георга I – 21,5 роки. Тому він обстоював тезу про очевидну різницю між інтервалом буття покоління і часом королівського правління⁶.

Від середини XVIII ст. настрої невпевненості у ближчій прийдешності, ба навіть острах невідомого й руйнівного майбуття, пов'язані з мінливістю навко-

⁴ Грейвс Р. Мифы древней Греции / Пер. с англ. Москва, 1992. С. 22.

⁵ Гесиод. Полное собрание текстов. С. 222.

⁶ Вольтер. Философские произведения / Отв. ред. В.Н. Кузнецов. Москва, 1988. С. 150.

лишнього світу, стають «хронічним діагнозом» практично для всіх генерацій ХІХ–ХХ ст. Скажімо, вони простежуються вже у виразних реакціях і спостереженнях Ш.-Л. Монтеск'є, котрий побоювався, що машини повністю знищать ремесла середини ХVІІІ ст.⁷

Звісно, подібні настрої, почування, спостереження побутували і в попередні епохи, проте вони не були такими масовими й повсюдними, щоби продукувати враження кризової єдності поколінневих світовідчужань. У певному сенсі доцільно вести мову вже не тільки про прискорення соціального часу буття, а про потужні соціокультурні імпульси на злам ХVІІІ–ХІХ ст., які транслювалися до різних сфер і площин історичного життя.

Британський історик Ерик Гобсбаум метафорично охрестив тогочасні соціокультурні зрушення – Французьку революцію кінця ХVІІІ ст. і промисловий переворот у Великій Британії у перші десятиліття ХІХ ст. – як «*подвійний кратер* (тут і далі курсив наш, якщо не зазначено інакше. – О. Я.) великого діючого вулкана»⁸. Не випадково проблема осмислення та потрактування революційних трансформацій кінця ХVІІІ ст. посідала провідне місце у політичному та культурному житті Франції протягом усього ХІХ ст.⁹

На зорі Модерну відмінності між генераціями були вже настільки явними, що проблема соціальних поколінь проступила повною мірою, позаяк не вкладалася в архаїчні схеми родової сегментації часу. Адже від доби Наполеонівських війн у Європі політичні, згодом соціальні та економічні перетворення були дуже швидкоплинними вже за життя однієї генерації, зокрема, виявляли суттєві відмінності між світосприйняттям і поглядами різних поколінь.

Протягом ХІХ ст. різниця між поколіннями батьків і дітей проступила так різуче у багатьох галузях і площинах життя, що волею-неволею зацентрувала увагу багатьох інтелектуалів, письменників, митців. Наприклад, у відомому романі Івана Тургенева «Батьки і діти» конфлікт двох поколінь російських аристократів часів Великої реформи 1861 р. подавався у вигляді гострої конфронтації ідеалів лібералів і нігілістів.

Цей приклад є доволі показовим, оскільки добре ілюструє спосіб трансформації традиційного розподілу поколінь, себто як звичне родинне сегментування часу набуває культурних, політичних й інтелектуальних прикмет. Відтак постає соціальне й культурне маркування у вигляді тези про конфлікт дореформеного та пореформеного покоління, в якій реформа 1861 р. стає тим соціокультурним полем, на якому фокусується різниця світосприйняття представників різних генерацій.

⁷ Арон Р. Этапы развития социологической мысли / Общ. ред. и предисл. П.С. Гуревича. Москва, 1993. С. 58.

⁸ Хобсбаум Э. Век революции. Европа 1789–1848 / Пер. с англ. Ростов на Дону, 1999. С. 9.

⁹ Burrow J. A History of Histories. Epics, Chronicles, Romances and Inquiries from Herodotus and Thucydides to the Twentieth Century. New York, 2008. P. 365–367.

Отож прискорення історичного життя спричинилося до того, що проблема соціальних поколінь¹⁰ вийшла із затінку й опинилася як на перехресті різноманітних рефлексій, візій, концепцій, так і буденних спостережень, почувань, уявлень, ремінісценцій тощо. Поколінняв відмінності світосприйняття виявлялися чимдалі сильніше, а дефініція «генерація» поступово ставала самобутнім культурним, інтелектуальним, політичним маркером.

Не випадково на межі між пізнім просвітництвом і романтизмом дедалі частіше у писаннях європейських інтелектуалів ідеться про універсальність кожної генерації, котра сполучає «нескінченість індивідуальностей»¹¹. Водночас романтики гадали, що кожне покоління вирізняється власною волею та метою¹².

Німецько-британський соціолог Карл Мангайм обстоював думку, що ця романтична візія генерацій спиралася на «якісну» концепцію осягнення історичного часу¹³. Адже романтики сприймали час як цілісне, синкретичне сполучення, позаяк прагнули віднайти спільні настрої, почування, настанови й реакції. Здебільшого адепти старого чи класичного романтизму XIX ст. намагалися вжитися у той чи інший історичний час, щоби відчутти й осягнути, так би мовити, загальний «дух часу». Загалом для романтичного способу мислення властиве взаємопроникнення почувань минулого та пророкувань майбуття¹⁴, котрі творять своєрідне мереживо думки.

З такої перспективи інтуїтивний, ірраціональний характер стратегій конструювання та представлення минувшини, в якому чільне місце посідала емпатія (співпереживання) автора з історичними героями – колективними і персональними, інтелектуали-романтики вповні природно переносили на сучасність й у відповідному річищі вибудовували концепцію поколінь. Саме тому генерація у романтичному світобаченні здобувала позірну, хоч і наскрізь ірраціональну, а в чомусь навіть містичну єдність волі та мети.

На відміну від романтиків, фундатори та прихильники позитивізму здебільшого розглядали проблему поколінь у світлі природно-натуралістичних взірців знання. Відтак, у позитивістських візіях і концепціях генерація подавалася у розрізі більш-менш сталого проміжку часу, потрібного для відтворення наступної популяції людей.

У певному сенсі такий підхід нав'язував біологічний / природничий темп суспільного розвитку, котрий позитивісти уявляли й репрезентували у світлі Поступу, себто прогресистської концепції. Вищезгаданий К. Мангайм називав

¹⁰ Савельєва И.М., Полетаев А.В. История и время... С. 364–365.

¹¹ Геррес Й. Спохохи и другие статьи из журнала «Аврора» // Эстетика немецких романтиков / Сост., пер., вступ. статья и ком. Л.В. Михайлова. Москва, 1986. С. 208.

¹² Его же. Афоризмы об искусстве // Там же. С. 146.

¹³ Мангейм К. Очерки социологии знания: Проблема поколений – состязательность – экономические амбиции / Пер с англ. Москва, 2000. С. 8, 14.

¹⁴ Савельєва И. М., Полетаев А. В. История и интуиция: наследие романтиков. Препринт WP6 / 2003 / 06. Москва, 2003. С. 18–19.

позитивістську концептуалізацію «кількісною», позаяк спадкоємність інтелектуального, соціального та культурного життя переважно зводилася до біологічної періодичності, кількісного співвідношення факторів задля ствердження самоцінності ідеї «лінійного поступу»¹⁵.

За позитивістською концепцією контівського вислову (за О. Контом), кожна генерація виробляє більше матеріальних багатств, аніж потрібно для життя, та передає їх наступному поколінню. Ця теза вважалася неодмінною передумовою розвитку матеріальної культури¹⁶, що де-факто нав'язувало кількісний підхід до розробки проблеми поколінь

Зазвичай у XIX – на початку XX ст. покоління ототожнювалося з відповідним хронологічним проміжком, який переважно обраховувався у 25–30 років, тобто сторіччя обіймало життя приблизно трьох генерацій. Звісно, побутували й інші пропозиції щодо локалізації цього інтервалу, наприклад, 15–20 років.

Але теза про три покоління на століття була загально визнаною. Скажімо, М. Грушевський у публікації 1901 р. відзначав: «З століттям – циклом трьох поколінь, за котрим зовсім зникає всяка безпосередня лучність (зв'язок, спільність. – О. Я.) генерацій, – звичайно зв'язується ідея про епохальні події й вчинені ними важні переміни в житті, в відносинах, в культурі»¹⁷.

Більше того, на зламі XIX–XX ст. покоління стало одним з найуживаніших культурних понять модерну. Про це промовисто свідчить відома заувага британського антрополога й культуролога Джеймса Фрейзера у передмові до дванадцятитомної праці «Золота гілка». Автор цієї монументальної студії обстоював думку, що протягом двох-трьох поколінь у літературі людське мислення змінюється більше, ніж за два-три тисячоліття життя традиційного суспільства¹⁸.

Подібні спостереження, візії, рефлексії перетікали і до української думки перших десятиліть XX ст. «Кожде покоління – це новий, зовсім окремий світ. Від виступлення його починається нове життя, воно ніякого іншого життя, як тільки свого, не може й признавати. Воно не хоче нічого знати про досвід старих поколінь, воно не хоче ніяких наук, ніякого менторства історії, – воно *само* (курсив автора. – О. Я.), від самого початку, хоче все пережити. Бо тільки з своїм власним досвідом воно числиться, тільки те, що воно само пережило, має для нього вагність. Тому, неважаючи на ніякі перестороги з боку старших, незважаючи навіть на прогнози та найтяжчі перепони, воно готове кожної хвили вповні розвинути свою авантюричну, щоб так сказати, вдачу, робити речі, диктовані не розумом, а тільки молодечим, нерозважним поривом, навіть безумієм. В тому вся

¹⁵ Мангейм К. Очерки социологии знания... С. 10–11, 14.

¹⁶ Арон Р. Этапы развития социологической мысли. С. 97.

¹⁷ Грушевський М. На порозі століття (Присвячено перемишльській українсько-руській громаді) // Грушевський М. Твори: У 50 т. Львів, 2002. Т. 1. С. 208.

¹⁸ Frazer J.G. Preface to the first edition // Frazer J.G. The Golden Bough. A Study in Magic and Religion. 3th ed. London, 1920. Part 1: The Magic Art and the Evolution of Kings. Vol. 1. P. XII.

краса і чар тої боротьби», – стверджував український літературознавець і критик Микола Євшан¹⁹.

Ці сентенції вказують, що поколіннєве маркування набуло самостійного значення як своєрідна одиниця часу в світі літератури, культури, мистецтва, науки на початку ХХ ст.

Гадають, що «якісні» пропозиції прихильників романтизму та «кількісні» візії адептів позитивізму спробував розвести і, заразом, якоюсь мірою сполучити один із найвідоміших представників філософії життя Вільгельм Дільтей. Провідна ідея В. Дільтея полягала в тому, що він намагався розрізнити, власне, біологічний або математичний інтервал відтворення генерації від внутрішнього, суб'єктивного переживання того відрізка часу в уявленнях, світовідчуваннях, настановах, який віддаляв одне покоління від іншого.

За візією В. Дільтея, проміжок буття генерації передусім є суб'єктивним, пережитим часом, який позначений співіснуванням з іншими генераціями. Цей інтервал співбуття є ключовим, оскільки відображається у настановах думки, мислення, світопочувань тощо. Більше того, В. Дільтей обстоював погляд, що саме зчеплення чи перехрещування поколінь продукує «необмеженість еволюції» суспільства²⁰.

Таким чином, В. Дільтей зосереджувався на «внутрішньому», чи суб'єктивному, часі, себто наслідував, точніше, переосмислював «якісне» чи інтуїтивне, осягнення минувшини, властиве романтикам²¹.

Загалом, як речник, віталізму В. Дільтей був прихильником повороту до інтуїтивного, ірраціонального способу мислення, але не доводив його до крайньої межі. Відтак, на відміну від старих романтиків, він істотно специфікував й обмежував таке повернення, зокрема, намагався сполучити його з аналітичними структурами мислення. Адже німецький філософ розглядав саме «життя», як спосіб буття людини у культурно-історичному середовищі.

Важливі новації до концептуалізації історичного буття поколінь запропонував ще один адепт пізнього віталізму – німецький соціолог і філософ Георг Зіммель. Останній намагався представити рух генерацій у річищі соціальної взаємодії, зокрема, у розрізі конфліктів, а також цілей, мотивів, устремлінь, які зі світу соціального переходили на поле культури. На думку Г. Зіммеля, «жодна дія у межах соціального космосу не залишається без наслідків», оскільки кожна людина, пов'язана великою кількістю взаємин із попередніми поколіннями, одночасно зачинає ті зв'язки, котрі сходять до наступних генерацій²².

¹⁹ Євшан М. Боротьба генерацій і українська література // Євшан М. Критика; Літературознавство; Естетика. Київ, 1998. С. 47.

²⁰ Дільтей В. Сущность философии / Пер. с нем. Москва, 2001. С. 70.

²¹ Мангейм К. Очерки социологии знания... С. 16.

²² Зиммель Г. Социальная дифференциация. Социологические и психологические исследования // Зиммель Г. Избранное. Проблемы социологии. Москва; Санкт-Петербург, 2015. С. 42.

Отже, палітра поколінь поставала у річищі строкатих комбінацій соціальної взаємодії, перехресчувань і конфліктів, які вирізняли ті чи інші риси певної генерації.

Саме візії Г. Зіммеля про соціальні конфлікти і взаємодію та В. Дільтея про суб'єктивний або пережитий час генерації, відмінний від реального часового чи біологічного проміжку, спонукали К. Мангайма та інших інтелектуалів до формулювання й висунення інакших концепцій поколінь. Передусім, К. Мангайм обстоював думку, що «біологічний ритм» поколінь насправді реалізується кризь «фабрику соціальних процесів»²³. Однак він наголошував, що покоління не утворює якусь спільноту, групу чи товариство, хоч і визнавав наявність певного поколіннєвого зв'язку.

Відзначимо, що іншого погляду дотримувався іспанський філософ Хосе Ортега-і-Гассет, який розглядав покоління як щось схоже на «нове цілісне соціальне тіло» чи свого роду «біологічний снаряд»²⁴. Більше того, він намагався у світлі візії раціо-віталізму, що сполучала осмислення життя як біологічного та раціонального явища, встановити певні історичні ритми, точніше, зміни «епох старіння» та «епох літніх людей»²⁵. Цей ритм «життя» чи домінуючої активності покоління обраховувався інтервалом у приблизно 15 років²⁶.

Натомість К. Мангайм висував іншу провідну ідею, скеровану на досягнення «місцеположення покоління» у соціальному світі, котре диктується не так біологічними передумовами, як його роллю у культурному процесі. Соціолог наголошував на значенні різноманітних «свіжих контактів» (еміграція, переїзд із села до міста, війна і т. п.) для всіх учасників культурного процесу²⁷.

Тези про «місцеположення» й «свіжі контакти» спричинилися до іншої ідеї К. Мангайма про «стратифікацію», тобто диференціацію досвіду у межах покоління²⁸. Ця пропозиція була важливою новацією, позаяк вона розривала з традицією XIX ст., у межах якої покоління здебільшого розглядалося та сприймалося як та чи інша цілісність. Генерація, як єдина ідеалістична формація, об'єднана спільною волею та метою, репрезентувалася у візіях романтиків. Натомість позитивісти розглядали покоління як соціальне утворення на авансцені суспільного розвитку, задане відповідним інтервалом відтворення біологічної популяції людей.

Отож, саме К. Мангайм провів виразну різницю між поколінням за «місцеположенням», тобто за народженням, і генерацією за дійсністю, себто за здобутим або «стратифікованим» досвідом. Так народилася його дефініція «покоління»

²³ Мангейм К. Очерки социологии знания... С. 19–20.

²⁴ Ортега-и-Гассет Х. Что такое философия? Москва, 1991. С. 5, 6.

²⁵ Кушерець Т. Покоління як суб'єкт історії в філософії Хосе Ортеги-і-Гассета // Сіверянський літопис. 2008. № 3. С. 188–189.

²⁶ Пронкевич О. Теорія поколінь в іспаномовному літературознавстві: уроки для України // Постколоніалізм. Генерації. Культура. Київ, 2014. С. 153.

²⁷ Мангейм К. Очерки социологии знания... С. 27–28.

²⁸ Там же. С. 31–32.

секція»²⁹, котра мала відобразити як різноманітні хвилі культурних устремлінь, так і способи їхнього опанування чи переломлення у здобутому досвіді.

Зрештою, візія К. Мангайма була безпосередньо пов'язана з його концепцією «стилів мислення», в якій він аналізував групові взірці мислення, породжені відповідним соціальним і культурним середовищем, у світлі соціології знання. Провідне завдання автор книги «Ідеологія та утопія» убачав у тому, щоб показати, «як людина насправді мислить»³⁰. Такі дослідницькі устремління скеровували його погляд до соціального світу, культурних і політичних практик, які розгорталися на теренах суспільства, зокрема, з перспективи генерацій і набутого ними досвіду.

Зазначимо, що 1933 р. К. Мангайм емігрував із Німеччини до Великобританії і читав лекції у Лондонській школі економіки та політичної науки. Відтак, соціологія знання й її ключове поняття «стиль мислення», введене до наукового обігу К. Мангаймом, здобули неабияку популярність в англomовному науковому світі³¹, як і його концепція поколінь.

До суб'єктивного, а в чомусь символічного, аспекту досвіду генерацій апелювали і пізніші дослідники. Наприклад, обстоювалася думка, що саме соціальний світ «на основі хоча б суб'єктивного досвіду послідовності поколінь (батько, дід, діти) переживається принципово як історичний»³². Отже, родинні практики розглядалися не тільки як універсальний спосіб соціального буття, а й акумуляції варіативного, точніше, відмінного досвіду.

Саме розрізнення й специфікація здобутого досвіду генерацій є однією з наріжних проблем у межах різних концептуальних пропозицій і дослідницьких стратегій, висунутих соціогуманітаристикою другої половини ХХ ст. Приміром, один із найвідоміших критиків неолібералізму, французький соціолог П'єр Бурдьє аналізував проблему поколінь на основі концепції габітусу – сукупності чи множинності схем сприйняття, котрі сформовані певним досвідом соціалізації.

На його думку, конфлікти між поколіннями походять не з природної різниці у віці, а з відмінних умов існування, котрі спираються на несхожі чи полярні визначення неможливого, можливого та вірогідного. Відтак, одні й ті ж практики та очікування одночасно сприймаються і як розумні та доцільні, і як скандальні й химерні³³. Таким чином, відмінності між поколіннями П. Бурдьє пояснював різним досвідом, набутим у процесі соціалізації.

Зрештою, циркулюють різні концептуальні пропозиції й стратегії щодо розробки, пояснення, осмислення й конструювання палітри генерацій. Та незважаю-

²⁹ Там же. С. 42.

³⁰ Мангайм К. Ідеологія та утопія / Пер. з нім. Київ, 2008. С. 19.

³¹ Бергер П., Лукман Т. Соціальне конструювання реальності. Трактат по соціології знання. Москва, 1995. С. 20–21.

³² Шюц А, Лукман Т. Структури життєсвіту / Пер. з нім. Київ, 2004. С. 63.

³³ Бурдьє П. Практический смысл / Пер. с фр. Санкт-Петербург, 2001. С. 121–122.

чи на надзвичайний інтерес стосовно цієї проблематики, і до сьогодні дефініція «покоління» вирізняється багатозначністю, розмаїттям сфер ужитку та відмінністю продукованих смислів.

Наприклад, побутує, щонайменше, п'ять доволі поширених значень цього терміна: 1) хронологічна одиниця в історичній науці, котру здебільшого пов'язують із періодом у 30–40 років; 2) часовий відрізок у демографії для позначення осіб («вікової когорти»), які народилися одного року чи протягом вибраного часового інтервалу, приміром, упродовж двох або п'яти років, і т. п.; 3) виборці, котрі вперше проголосували на певних виборах як окреме покоління у світлі політичної соціології; 4) особи у період їх переломного віку (у західній традиції юність або початок зрілості), об'єднанні якоюсь позицією щодо певної події, до якої вони долучилися добровільно чи примусово; 5) людське потомство чи популяція³⁴.

Часом спектр значень терміна «покоління» генералізують відповідно до сфер вжитку, застосованих інструментальних практик і концептуальних пропозицій. У такому світлі покоління потрактовують як біологічну, генеалогічну, демографічну («вікова когорта») чи суспільно-культурну категорію³⁵.

Поняття «покоління» розглядають і з перспективи відмінних пізнавальних запитів: генетичні характеристики й ступінь походження від спільного пращура (антропологі і правники); вікова група певного етносу (етнографи й етнологи); сукупність людей, об'єднаних участю у спільних історичних подіях (історики); представники / носії певної субкультури чи духовно-культурної спільності (культурологи); вікові характеристики та вікові групи (демографи); умови й моделі соціалізації, життєдіяльності, типові потреби, ціннісні орієнтації (соціологи)³⁶.

Таке розмаїття змістовних сегментів, які позначають терміном «генерація», а також міждисциплінарна багатоманітність сфер його вжитку навіть спонукає до обґрунтованих сумнівів щодо інструментального застосування цієї дефініції. Скажімо, соціолог Домінік Кола навіть риторично запитує: покоління – ілюзорне поняття?³⁷

Якщо згадати відому тезу Х. Ортеги-і-Гассета про те, що генерація є динамічним компромісом між масою й індивідом і водночас найважливішим поняттям в історії («траєкторією руху історії»), висловлену на зламі 1920–1930-х років³⁸, то споглядаємо очевидну переоцінку, принаймні суттєву корекцію, щодо вживання цього терміна у соціогуманітаристиці другої половини ХХ ст.

³⁴ Кола Д. Политическая социология / Пер. с фр. Москва, 2001. С. 40–42.

³⁵ Матусяк А, Светліцкі М. Категорія покоління у сучасних суспільно-культурних дослідженнях // Постколониалізм. Генерації. Культура. С. 132–133.

³⁶ Глотов М.Б. Поколение как категория социологии // Социологические исследования. 2004. № 10. С. 43.

³⁷ Кола Д. Политическая социология. С. 40.

³⁸ Ортега-и-Гассет Х. Что такое философия? С. 5.

Утім, попри обґрунтовані сумніви, котрі продукує циркуляція та застосування вказаного поняття, означення «генерація» виявилось надзвичайно важливим, гнучким і привабливим соціальним, культурним, психологічним маркером. Отож, термін «покоління» і до сьогодні є однією з найуживаніших дефініцій, яка інтенсивно циркулює у мас-медійних, комунікативних та багатьох інших практиках.

Ба більше, ідея генерацій тяжіє до давніх, у широкому сенсі родових або архетипічних культурних уявлень від часів античності, які якнайкраще та найпростіше демонструють плинність історичного життя. Адже конструювання тієї чи іншої палітри поколінь хоч-не-хоч нав'язує продукування суспільних уявлень, передусім, пов'язаних із тим, в яких образах соціум хоче, прагне чи намагається уявити чи сконструювати себе.

З одного боку, концепт «генерація» дозволяє гнучко актуалізувати той чи інший пласт давнього-недавнього історичного досвіду, пов'язаного з відповідними культурними, соціальними, політичними, господарськими та іншими контекстами. Недаремно нині оперуємо чималим метафоричним рядом означень, які специфікують досвід, практики, травматичні враження, рефлексії або, навпаки, ідеали-дороговкази чи символи-маркери, котрі ототожнюються з тією чи іншою генерацією, як-от «покоління Срібного віку», «розстріляне покоління», «втрачене покоління», «покоління хіпі», «покоління шістдесятників», «посттоталітарне покоління», «покоління нульових» тощо³⁹.

З другого боку, поняття «покоління» дає змогу організувати й маркувати надзвичайно широкий діапазон темпоральних уявлень, передусім аналізувати різноманітний спектр продукованих смислів, а також зводити їх до доволі універсального й більш-менш одноманітного формату.

Наприкінці ХХ ст. шириться низка різноманітних хвильових, циклічних концепцій соціокультурних трансформацій світу історії, котрі асоціюють або пов'язують із певними генераціями. У світлі таких концептуальних пропозицій кожному поколінню надається певний культурно-символічний смисл у масштабній палітрі минувшини.

Ба більше, про привабливість концепту «покоління» свідчать розмаїті палітри й образи генерацій західного світу ХХ – початку ХХІ ст., які дедалі частіше транлюються до глобалізованих обширів, зокрема, сягають українських теренів. Врешті, представлення історії західного суспільства, передусім Сполучених Штатів, у вигляді поколінневих образів сформувало навіть своерідну традицію щодо їхнього маркування, окреслення й репрезентації, хоч і доволі мінливу та варіативну.

Передусім ідеться про відому теорію поколінь Ніла Хоува та Вільяма Штрауса, котрі представили історію США у вигляді великої серії біографій поколінь від кінця ХVІ ст. до кінця ХХ, згодом до початку ХХІ ст. Автори цієї теорії обстоюють тезу про своерідні чотирьохактні цикли генерацій – підйом, пробудження,

³⁹ Гундорова Т. Генераційний виклик і постколоніалізм на сході Європи. Вступні зауваги // Постколоніалізм. Генерації. Культура. С. 10.

спад і криза. Кожен із циклів обраховується у 20–22 роки, себто чотири цикли покривають приблизно середню тривалість життя у 80 років і метафорично іменуються «сезонами історії». Крім того, концептуалізація Хоува-Штрауса вирізняє чотири архетипи поколінь – пророк, кочівник, герой і митець.

Очевидне звуження поколінного інтервалу до 20–22 років, як правило, пояснюють тим, що у США розриви між генераціями були менш помітними, порівняно з європейськими країнами. До того ж чотири цикли поколінь у конструкції Хоува-Штрауса продукують певні паралелі, хоч і доволі релятивні. Приміром, цикл із чотирьох поколінь побутував ще в арабській середньовічній традиції – засновник, продовжувач (син засновника), імітатор (онук засновника) та руйнівник (правнук засновника)⁴⁰.

Природно, що теорія циклів, архетипів і моделей поведінки поколінь Хоува-Штрауса спричинилася до розмаїтої рецепції академічного світу, в якій простежуються полярні оцінки. Тим паче, що така конструкція висувала цілісну, динамічну й масштабну панораму американської історії, в той час як пізнавальні ситуації на зламі ХХ–ХХІ ст. здебільшого актуалізували й пропонували формати локальних, місцевих, регіональних, антропологічних досліджень, мікроісторій або історій меншин, гендерних студій тощо. У метафоричному сенсі проект Хоува-Штрауса навіть називають «гранд-нарративом нового типу»⁴¹.

Видається, що якоюсь мірою ця пропозиція стала реакцією на пізнавальні запити доби глобалізму. Звісно, теорія Хоува-Штрауса виявилася надзвичайно популярною і затребуваною, передусім у мас-медійних практиках, оскільки запропонувала виразну, зручну й універсальну операційну схему, котру досить легко переорієнтувати до відповідних зацікавлень і потреб.

У спрощеному й узагальненому вигляді ця палітра генерацій західного, точніше, американського суспільства кінця ХІХ – початку ХХІ ст. (приблизно за 135 років) виглядає наступним чином: 1) «втрачене» чи воєнне покоління – генерація Е. Хемінгуей, Е.-М. Ремарка, Ф.С. Фіцджеральда (народжені 1885–1904 рр.); 2) «величне» або «велике» покоління (народжені 1905–1923 рр.); 3) «мовчазне», «тихе» покоління чи генерація традиціоналістів (народжені 1924–1944 рр.); 4) бумерівське покоління, генерація Бебі-буму чи «демографічного вибуху» (народжені 1945–1963 рр.); 5) покоління Х (народжені 1964–1984 рр.) чи генерація доби холодної війни, гонки озброєнь і біполярного поділу світу; 6) покоління Y або генерація міленіуму, глобалізму та «споживацького суспільства» (народжені 1985–2004 рр.); 7) покоління Z чи «перша» цифрова генерація, покоління кліпів і смартфонів (народжені від 2005 р.).

Певна річ, циркулюють розмаїті проєкції як щодо означень, так і хронології поколінь, інколи досить істотні. Звісно, побутують спроби перенести, принаймні

⁴⁰ Савельєва І.М., Полетаєв А.В. История и время... С. 369–370.

⁴¹ Ващенко В. Українські історики, політичні генерації та (радянська) влада: нова аналітична структура радянської історії // Історик і Влада. Колективна монографія. Київ, 2016. С. 94.

адаптувати концептуальну пропозицію Хоува-Штрауса на ґрунті інших національних історій. Та зазвичай вони сприймаються доволі скептично, хоч ширяться різноманітні варіації, версії та пропозиції щодо уточнень, переробок, доповнень, модифікацій і ревізій цієї палітри⁴².

Втім, схема Хоува-Штрауса досить прихильно сприймається з прагматично-практичної перспективи, передусім у світлі просування рекламних, маркетингових, мас-медійних стратегій⁴³. Адже «поколінневий бренд» у другій половині ХХ ст. міцно ввійшов до мас-медійних практик у вигляді таких відомих образів, як генерація Твіггі (від англ. *twig* – тростинка; псевдонім супермоделі 1960-х років Леслі Горнбі), покоління Юппі / Яппі (аббревіатура від англ. *Young Urban Professional Person*; молоді міські високооплачувані професіонали кінця 1970-х – 1980-х років), покоління 9/11, що сформувалося під впливом страшних терористичних актів 11 вересня 2001 р., та низка ін.

Натомість у сучасній соціогуманітаристиці проблема генерацій сприймається доволі складно й неоднозначно. Це пов'язано як із багатозначністю і навіть розмитістю самого поняття «покоління» та чималою варіативністю дослідницьких стратегій, інструментів й отриманих наукових результатів, так і надзвичайним динамізмом самої предметної області студій – нинішніх соціальних генерацій і їх різноманітних ролей.

Не випадково дедалі частіше йдеться про розмивання меж між генераціями в останні десятиліття ХХ та перші десятиліття ХХІ ст. Побутує навіть теза про «постмодерністське різноманіття», котре замість виразної поколінневої належності, спертої на класичне переживання та свідомість, пропонує / нав'язує суцільну розпорошеність і «самотність натовпу»⁴⁴. Вочевидь, ці думки співзвучні настроям культурного релятивізму та скептицизму, котрі поширені останнім часом.

Власну палітру поколінь намагалася сконструювати й радянська історіографія, хоч обмежувалася майже виключно генераціями на теренах СРСР. Тим більше, що ідеологічні практики радянського режиму мали виразне футуристичне спрямування, тобто оперували схемою руху поколінь, насамперед, наймолодшої генерації, до вищої телеологічної мети – т. зв. «світлого комуністичного майбуття»⁴⁵.

Канонізувалася доволі проста й очевидна схема: перше радянське покоління – «героїчно-революційне»; друге – воєнне чи покоління «переможців»; третє – покоління «трудових звершень і подвигів» соціалістичних п'ятирічок або «бу-

⁴² Матусяк А, Светліцкі М. Назв. праця. С. 141–143.

⁴³ Ожиганова Е.М. Теория поколений Н. Хоува и В. Штрауса. Возможности практического применения // Бизнес-образование в экономике знаний. 2015. № 1. С. 94–97.

⁴⁴ Матусяк А, Светліцкі М. Назв. праця. С. 139.

⁴⁵ Див., наприклад: Затонський В.П. Викувати покоління борців за комунізм: [інтерв'ю Наркома освіти УСРР газ. «Известия»] // Всесвіт. 1934. № 16. С. 2.

дівників комунізму» і т. п. Під цю конструкцію адаптували чи «підв'язували» навіть праці деяких західних авторів⁴⁶.

Спроби включити більш ранні генерації у загальну палітру, як правило, подавалися у розрізі суцільного протиставлення дореволюційне / радянське, приміром, покоління, народжене 1906 р., яке здебільшого порівнювалося у світлі досягнень «соціалістичної епохи»⁴⁷. Причому все населення Російської імперії пропонувалося розділити на три покоління – те, що не досягло робочого віку (до 15 років), робочого (від 16 до 60 років) і позаробочого віку (після 60 років)⁴⁸.

Однак майже одразу намітилася свого роду альтернативна, чи ревізійністська, концепція конструювання радянських поколінь. Ця візія побутувала у вигляді різних варіацій й адсорбувала здобутий неформальний досвід життя в СРСР, як-от спільні травматичні враження, шоківі переживання, розмаїті нонконформістські настрої, конфронтаційні устремління й негативні реакції тощо. Дехто з дослідників навіть обстоює думку, що саме такий досвід, зокрема розвінчання образу сталінської доби як «золотої» епохи, причинилися до кризи позитивної ідентичності трьох поколінь радянських людей⁴⁹.

У процесі цієї кризи постала інша, неофіційна палітра радянських поколінь: генерація розстріляних, репресованих, членів родин «ворогів народу» і вцілілих у горнилі репресій (за висловом історика Семена Підгайного, «недостріляних»⁵⁰), покоління учасників, очевидців і жертв війни, генерація шістдесятників⁵¹ – дисидентів і правозахисників, покоління «двірників і сторожів» («втрачена» генерація 1970-х років за відомою піснею Бориса Гребенщикова та рок-гурту «Акваріум») ⁵², афганців і чорнобильців тощо.

Вочевидь, конструювання загальної палітри українських поколінь від зламу ХІХ–ХХ ст. до нашого часу натрапляє на низку різноманітних проблем.

З одного боку, варто взяти до уваги масований травматичний ефект, або радше тотальний шоківий вплив українського ХХ ст., пов'язаний із його насиченістю катастрофічними чи екстремальними подіями, процесами, явищами (ре-

⁴⁶ Давидов М. Третье советское поколение / Пер. с англ. Москва, 1984. С. 6–7.

⁴⁷ Урланис Б.Ц. История одного поколения (социально-демографический очерк). Москва, 1968. 269 с.

⁴⁸ Там же. С. 55.

⁴⁹ Хапаева Д. Время космополитизма. Очерки интеллектуальной истории. Санкт-Петербург, 2002. С. 28–29.

⁵⁰ Оглоблин О. Семен Підгайний (1907–1965) // Оглоблин О. Студії з історії України: Статті і джерельні матеріали. Нью-Йорк; Київ; Торонто, 1995. С. 262.

⁵¹ Бунт покоління: Розмови з українськими інтелектуалами записали й прокоментували Богуміла Бердиховська та Оля Гнатюк [інтерв'ю із Євгеном Сверстюком, Іваном Дзюбою, Михайлиною Коцюбинською, Михайлом Горинем, Миколою Рябчуком] / Пер. із пол. Київ, 2004. 344 с.

⁵² «Поколение дворников и сторожей. Потеряло друг друга в просторах бесконечной земли» (Борис Гребенщикова: Здесь так забавно... / Сост. Д.Н. Башук, А.Т. Боднарчук. Харьков, 1992. С. 21).

волюції, світові війни, масовані репресії, депортації, чистки, масштабні криваві соціальні експерименти, кілька великих еміграційних хвиль), тривала роздільність українських земель між кількома державами тощо. Якщо врахувати те, що в основі зв'язку поколінь закладено родовий / родинний механізм, то його тотальна руйнація істотно, ба навіть кардинально змінювала соціокультурні обриси як окремої генерації, так і загальної поколінневої панорами протягом ХХ ст.

Більше того, екстремальний хронотоп нав'язував стратегії та практики базального виживання, себто збереження свого фізичного існування. Тому сформувався потужний пласт травматичного досвіду, котрий тою чи іншою мірою циркулює у пам'яті кількох поколінь і до сьогодні. Приміром, сучасні дослідники обстоюють думку про вплив травмуючих ситуацій і пов'язаних з ними травматичних переживань протягом чотирьох генерацій⁵³. Відтак, проблема вивчення травматичного досвіду поколінь набуває міждисциплінарного характеру та перетікає до інших наукових сфер і площин, зокрема, на поле студій, присвячених транспам'яті та постпам'яті⁵⁴.

З іншого боку, деформоване соціокультурне розмаїття спричинилося до великої строкатості та мозаїчності «просторів досвіду», моделей соціалізації, строкатої варіативності масивів спільних вражень, цінностей, устремлінь тощо. Та водночас варто зауважити й очевидну типізацію і одноманітність, принаймні зовнішню, життєвих сценаріїв, моделей, ціннісних орієнтацій, способів соціалізації українців у межах радянського тоталітарного режиму.

Крім того, великі соціокультурні катастрофи ХХ ст. часто призводили до тих чи інших розривів між соціальними поколіннями. До того ж, культурна політика, скерована на тривале російщення українського населення під гаслом створення квазіспільноти – радянського народу, породжувала масштабні спотворення здохутого чи пережитого досвіду.

Отож, постала нав'язана палітра типізації моделей і схем соціалізації на теренах радянської України, котра нівелювала, затушковувала розмаїття «просторів пережитого досвіду». Такі типізовані образи різко контрастували з життєвими сценаріями українських вигнанців, а особливо їх нащадків у середовищі еміграції та діаспори.

Згадані суперечності та метаморфози неодноразово виявлялися протягом ХХ ст. Наприклад, славнозвісні табори Ді-Пі (скорочення від англ. *Displaced Persons*) стали своєрідними майданчиками зіткнення різноманітних «просторів досвіду» українських поколінь по Другій світовій війні. Не випадково повоєнна таборова доба переміщених осіб була влучно названа письменником Уласом

⁵³ Психолог Тетяна Воропаєва: «Наслідки геноциду поширюються на чотири покоління» // Укр. тиждень. 2013. 15 листоп. URL: <https://tyzhden.ua/Society/93979>

⁵⁴ Див. докладніше: *Поліщук Я.* Пам'ять і постпам'ять (на матеріалі роману Ліни Костенко «Записки українського самашедшого») // Постколоніалізм. Генерації. Культура. С. 164–166.

Самчуком «планетою Ді-Пі»⁵⁵. Адже кількарічні контакти у досить сталому камеральному середовищі згенерували своєрідний психологічний і культурний шок, який помітно збагатив тодішніх українських інтелектуалів, що відобразилося у їхніх практиках і проєктах⁵⁶.

«Зустріч двох українських ментальностей людини з центральних етнографічних земель і з західних областей, що формувалися у відмінних політичних і культурних умовах, зустріч в еміграційних обставинах двох українських світів з відмінними світоглядово-психологічними наставленнями, викликала глибокі внутрішні потрясіння», – згадував очевидець й активний учасник подій «таборової доби» історик В. Маруняк⁵⁷.

Звісно, генераційні зміни намагалися досягнути і у світлі буття української діаспори у Північній Америці. Приміром, В. Ісаїв розглядав культурні й світоглядні відмінності між старшим, народженим в Україні, і молодшим поколінням, яке з'явилося на світ поза Україною, як зіткнення / співіснування традиціоналізму й різних форм асиміляції⁵⁸. Згодом він зауважував, що «в Америці й Канаді навіть асимільовані третє й четверте покоління зберігають якийсь ступінь етнічної ідентичності»⁵⁹. Вочевидь, такі наукові запити диктувалися становищем української діаспори у багатонаціональних, мультикультурних і динамічних середовищах Північної Америки.

Втім, символічний потенціал концепту «покоління» був доволі затребуваний українськими інтелектуалами на еміграції та в діаспорі для відтворення чи конструювання традицій культурної / духовної / наукової спадкоємності. Ця проблема була доволі гострою й актуальною з огляду на потужну «зачистку» культурного простору підрадянської України та кілька послідовних хвиль радянізації науки.

Радянізація систематично витравлювала й розчиняла національні риси української науки, зокрема, переводила республіканський простір знання у свого роду «провінційний ландшафт». Таким чином, формувалася «паралельна» версія щодо російсько-радянської науки, відома як республіканська чи українська радянська наука, в якій гуманістичні та суспільствознавчі дисципліни однозначно витіснялися на маргінеси.

Тим часом, після Другої світової війни дедалі частіше побутували та ширилися рефлексії щодо майбутніх перспектив української науки, літератури, мови поза межами України на тлі біполярного протистояння та невтішних новин, які

⁵⁵ Самчук У. Планета Ді-Пі. Нотатки й листи. Вінніпег, 1979. 355 с.

⁵⁶ Див., наприклад: The Refugee Experience: Ukrainian Displaced Persons after World War II / Ed. by W. Isajiw, Yu. Boshyk, R. Senkus. Edmonton, 1992. XXIV, 517 p.

⁵⁷ Маруняк В. Українська еміграція в Німеччині і Австрії по другій світовій війні: У 2 т. Мюнхен, 1985. Т. 1: Роки 1945–1951. С. 189–190.

⁵⁸ Ісаїв В. Друге покоління імігрантів в американській дійсності // Сучасність. 1964. № 9. С. 102–110.

⁵⁹ Його ж. Виховні напрямки і подвійне довкілля // Сучасність. 1972. № 11. С. 116.

надходили з іншого боку «залізної завіси». Наприклад, Ю. Луцький слушно зауважував, що «кожна еміграційна література живе двома-трьома поколіннями, і її творчий спад є неминучий, бо так диктує факт культурного і мовного відчуження»⁶⁰.

Отож, проблема континуїтету, спадкоємності наукових, культурних, духовних традицій на еміграції та у діаспорі набувала особливої ваги та символічного значення з багатьох ракурсів і перспектив.

Певна річ, конструювання наукових або культурних генерацій істотно відрізнялося від представлення палітри соціальних поколінь, хоч вони тою чи іншою мірою корелювалося між собою. Насамперед, зауважимо, що помітно звужувався інтервал між поколіннями, кардинально перекроювався «простір досвіду», способи зв'язку і взаємини між генераціями і, навпаки, суттєво підносилося символічне призначення або встановлення / вписування належності до певного покоління.

Більше того, центральну роль у такому конструюванні відігравала символічна фігура «батька-засновника», себто своєрідна персоналізація культурної, наукової, інтелектуальної традиції. Наприклад, М. Чубатий у своїй схемі поколінь українських істориків відводив місце фундаторів поету-пророку Т. Шевченку та його товаришу М. Костомарову з його ідеологічним маніфестом «Книга буття українського народу». За цієї візії, сучасники Великого Кобзаря належали до першого покоління українських істориків⁶¹.

Загалом конструкція М. Чубатого складалася з п'яти генерацій. До другого покоління він зачисляв істориків, котрі посідали провідні позиції в українській історіографії останньої чверті XIX ст., як-от В. Антонович, М. Драгоманов, О. Левицький, О. Лазаревський та ін. Третє покоління репрезентували М. Грушевський та його сучасники. Четверту генерацію склали учні М. Грушевського, котрі «майже всі стали істориками-державниками»⁶².

Врешті-решт, за схемою М. Чубатого, до п'ятого й останнього покоління належали історики, котрі здобули фахову підготовку протягом 1930-х років і пізніше. Цю генерацію він поділяв на дві частини – старшу, котра «мала ще якусь змогу набирати вчення від українських професорів, в Україні чи на еміграції, які ще належали до четвертої генерації», та молодшу, яка таких можливостей уже не мала⁶³.

Зауважимо, що у конструкції поколінь, за версією М. Чубатого, провідну роль відігравав особистий зв'язок як спосіб збереження / забезпечення традиції студювання історії України. Недаремно саме розрив персональної тяглості між істориками четвертого та п'ятого поколінь автор розглядав як найбільшу загрозу для існування української історіографії на еміграції та в діаспорі. «Витворю-

⁶⁰ Луцький Ю. До проблеми двох Батьківщин // Сучасність. 1963. № 3. С. 110.

⁶¹ Чубатий М. Українська історична наука: Її розвиток і досягнення. Філадельфія, 1971. С. 12–14.

⁶² Там само. С. 18

⁶³ Там само. С. 19–20.

ється ситуація прямо грізна для майбутнього української історичної науки, зокрема минулого старої України, бо майже ніхто її не студіює в Україні, а так само майже ніхто поза Україною. *Ми справді стаємо неісторичною нацією*», – стверджував М. Чубатий⁶⁴.

Натомість у «родоводі» істориків-емігрантів, укладеному О. Оглоблиним у середині 1950-х років, символічне місце засновників було відведено фундаторам державницького напрямку 1920-х років. Якщо взяти до уваги наукові практики та політичні вподобання О. Оглоблина як історика національно-державницького спрямування й симпатика гетьманського руху, то засади його «генеалогії» дослідників української минувшини є вповні очевидними.

Конструкція О. Оглоблина пропонувала виокремлення чотирьох поколінь істориків, які студіювали державну минувшину України. У метафоричному сенсі ця схема була зорієнтована на представлення національно-державницької традиції в українській історіографії поза межами радянської України.

Втім, як і у конструкції поколінь учених М. Чубатого, так і у «родоводі» поколінь істориків О. Оглоблина системотворчим чинником є особистий зв'язок – учитель / учень / учні учнів. Перша генерація істориків-державників розпочинається з В. Липинського, Д. Дорошенка та ряду інших дослідників, як-от В. Біднов, Р. Лашенко, О. Лотоцький, В. Прокопович, С. Шелухін, А. Яковлів та ін., які виїшли на авансцену української історіографії у дореволюційні часи⁶⁵.

За схемою О. Оглоблина, історики другої генерації (І. Борщак, В. Заїкин, Б. Крупницький, С. Наріжний, Д. Оляничин та ін.) здобули історичну освіту та започаткували наукові студії переважно за кордоном. Дехто з них були студентами Д. Дорошенка, В. Липинського та інших істориків першої генерації.

За його ж візією, третє покоління учених з'явилося в українській історіографії у 1930-х роках. Ця генерація сформувалася з кола наймолодших студентів учених першої генерації. Скажімо, автор зараховував до цього покоління Михайла Антоновича.

Прикметною рисою конструкції О. Оглоблина є те, що майже всі представники третього покоління закінчили Український вільний університет, Варшавський університет або Український науковий інститут у Берліні. Нарешті, четверта генерація, за цією схемою, посіла своє місце в українській еміграційній історіографії по Другій світовій війні.

Відзначимо, що О. Оглоблин, крім окреслення персонального зв'язку між істориками, місця фахового вишколу та початку вченої кар'єри, акцентував увагу на характерних рисах наукових студій і практик кожної генерації. Передусім він розглядав спрямованість, провідну проблематику їхніх праць, джерельну базу, ставлення до європейської науки тощо.

⁶⁴ Там само. С. 20.

⁶⁵ *Ohloblyn O. Ukrainian Historiography 1917–1956 // The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U. S. New York, 1957. Vol. 5/6. № 4 (18), 1/2 (19/20). P. 402.*

Почасти такий підхід можемо розглядати як окреслення своєрідного фахового «простору досвіду». Втім, така аналогія поміж конструюванням соціальних і наукових генерацій є доволі релятивною, позаяк місце тих чи інших моделей соціалізації здебільшого заступає спрощена типізація сценаріїв професійного становлення.

На думку О. Оглоблина, перша генерація істориків здебільшого вирізнялася синтетичними студіями з української історії та історіографії. Водночас вони відзначилися популяризаторськими практиками й працями з політичної історії XVII–XVIII ст., церковної минувшини, історії права, котрі причинилися до формування державницької концепції українського історичного процесу⁶⁶.

За схемою О. Оглоблина, історики-емігранти другого покоління переважно опрацьовували західноєвропейські джерела з історії України. Більше того, він гадав, що специфічною прикметою вказаної генерації був безпосередній зв'язок із європейською історичною наукою та інтенсивне використання західних джерел у студіях з української історії⁶⁷.

З одного боку, О. Оглоблин вказував на схильність істориків із цього покоління до «історичного синтезу», проте zarazом закидав їм надмірне захоплення публіцистикою та вважав передчасними їх узагальнюючі праці⁶⁸. З іншого боку, він відмічав очевидні впливи на наукові й культурні практики істориків третьої генерації провідних ідей і трендів міжвоєнної доби, привнесених із Західної та Центральної Європи.

За «родоводом» О. Оглоблина, четверте покоління істориків репрезентували науковці, професійне становлення яких обірвала Друга світова війна. Крім того, він зараховував до цієї генерації молодих істориків, які здобули фахову освіту протягом 1940-х років, зокрема, розробляли історію княжої та козацької доби, історію права, церкви й новітню історію⁶⁹.

Власну схему чотирьох поколінь в українській радянській літературі від 1917 р. до початку 1960-х років висунув літературознавець Іван Кошелівець. Причому він намагався більш-менш узгодити інтервал народження з часом входження покоління до літературного процесу: перше (народженні до 1901 р.); друге (народженні 1901–1910 рр.; увійшли до літератури між 1920 і 1930 рр.); третє (народилися після 1910 р., увійшли до літератури після 1930 р.); четверте покоління, що з'явилося по смерті Й. Сталіна й найяскравіше представлено шістдесятниками⁷⁰.

Ще масштабнішу «генеалогічну» візію кількох поколінь українських істориків запропонувала Н. Полонська-Василенко. Вона виводила практично всю українську історіографію першої половини ХХ ст. з Київської школи В. Антоновича. В одній із рецензійних заміток дослідниця зазначала, що вчений «*став осново-*

⁶⁶ Ibid. P. 403.

⁶⁷ Ibid. P. 415.

⁶⁸ Ibid. P. 424.

⁶⁹ Ibid. P. 430.

⁷⁰ Кошелівець І. Сучасна література в УРСР. [Нью-Йорк], 1964. С. 33–42.

положником школи українських істориків, до якої належить більша частина істориків України, що має зараз вже чотири покоління»⁷¹.

Конструкція Н. Полонської-Василенко подавалася у вигляді таблиці школи істориків України В. Антоновича, побудованої за принципом особистого зв'язку між генераціями: В. Антонович – учні В. Антоновича (перше покоління) – учні учнів Антоновича (друге покоління) – третє покоління⁷². Причому як «правнук» до школи В. Антоновича потрапив О. Пріцак⁷³, що стало приводом для доволі гострої полеміки із символічним підтекстом.

Зауважимо, що згаданий сюжет з історії конструювання поколінневої палітри української історіографії на зламі 1960–1970-х років потрапив до сфери інституціоналізації й розбудови нових осередків і товариств діаспорних учених, зокрема, Українського наукового інституту Гарвардського університету (США) та Українського історичного товариства. Відтак проблема конструювання «генеалогії» поколінь розглядалася у світлі неформальної чи символічної наступності українських істориків, а почасти в полі змагання між їх науковими очільниками за ресурси діаспори.

Наприклад, О. Пріцак не тільки сприйняв тезу про «правнука» В. Антоновича, за «родоводом» Н. Полонської-Василенко, а й задекларував спадкоємність Гарвардського осередку з українською документальною школою. «Із названих учнів Грушевського (“внуки Антоновича”), єдиний академік Іван Крип'якевич мав згідно із схемою проф. Н. Полонської-Василенко, продовжувача спадкоємця – учня (“правнука” Антоновича – Омеляна Пріцака), тобто мене», – відзначав учений⁷⁴.

Однак ця теза спричинила низку критичних закидів і розлогих інвектив. Приміром, О. Домбровський охрестив такий підхід «культутом священних корів»⁷⁵. Натомість Л.-Р. Винар тримався думки, що засновником української історіографії був М. Грушевський, а не В. Антонович⁷⁶. Водночас Л.-Р. Винар категорично відкидав тезу про спадкоємність документальної школи та гарвардського осередку, позаяк гадав, що вона не спирається на достатні джерельні підстави⁷⁷.

⁷¹ Полонська-Василенко Н. З дослідів Волині (Шумовський П. Остріг. Історичний нарис. Передмова В. Сенютовича-Бережного; обкладинка В. Мещинського; Вінніпег, Канада; накладом Інституту дослідів Волині; 122 стор., 1964.) // Сучасність. 1966. № 1. С. 118.

⁷² Полонська-Василенко Н. Нарис історіографії України // Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. Мюнхен, 1972. Т. 1: (до половини XVII ст.). С. 32–34.

⁷³ Там само. С. 34.

⁷⁴ Пріцак О. Гарвардський центр українських студій і школа М. Грушевського // Пріцак О. Чому кафедри українознавства в Гарварді? Вибір статей на теми нашої культурної політики (1967–1973). Кембридж; Нью-Йорк, 1973. С. 103.

⁷⁵ Домбровський О. До питання української історичної школи в діаспорі // Український історик. 1974. № 4. С. 79.

⁷⁶ Винар Л. Історична школа Михайла Грушевського і НТШ // Свобода (Джерсі-Сіті). 1974. 11 січ. (№ 7). С. 2.

⁷⁷ Винар Л. Двадцятиліття «Українського історика» (1963–1983) і завдання українських істориків // Український історик. 1983. № 2/4. С. 19–20

Зрештою, полеміка навколо схеми Н. Полонської-Василенко добре продемонструвала символічну роль не тільки у конструюванні палітри наукових або культурних генерацій, а й в освяченні нових інституціональних проєктів. Причому символічний аспект поколіннєвого зв'язку був затребуваний не тільки для забезпечення наукової й культурної тяглості на теренах діаспори, а й для творення нових організаційних осередків. У метафоричному сенсі варто наголосити, що символізм відіграв поважну роль у «винайденні» нової традиції за інших соціокультурних передумов й інтелектуальної атмосфери західного академічного світу, зокрема, у реалізації такого успішного інституціонального проєкту, як Український науковий інститут Гарвардського університету.

Звісно, концепції поколінь вживаються і для формування дослідницьких програм з більш прагматичним або утилітарним спрямуванням, скажімо, для створення просопографічного чи колективного образу певної генерації або кількох поколінь із більш-менш фіксованим інтервалом часу. Відтак акцентується увага не на об'єднуючих символічних рисах, а на колективних прикметах.

Наприклад, у розвідці про повоєнне, чи третє, покоління російських істориків за радянської доби розглядаються такі риси, як соціальне походження, місце фахового вишколу, провідні освітні напрями та впливи, коло наукових зацікавлень, кар'єрні сценарії, мемуарні рефлексії та ремінісценції, впровадження т. зв. бригадно-колективних форм наукової праці та ін.⁷⁸

У межах цієї дослідницької програми генерація істориків розглядається як спільнота спеціалістів, які приблизно в один і той же час розпочали професійну діяльність, а також мали постійну чи відносно сталу фахову ідентифікацію⁷⁹. Проте навіть за такої широкої палітри і в цілому більш-менш об'єктивно сформульованих запитів простежуються сюжети стосовно окреслення колективного й персонального вимірів «простору досвіду», як-от фронтові роки, військові лихоліття та переживання тощо⁸⁰. Тим більше, що навіть вихідний запит у конструюванні такої просопографічної палітри хоч-не-хоч пов'язаний із відповідним соціокультурним масштабуванням або зламом – воєнне / повоєнне, що продукує чимало питань до царини суб'єктивного досвіду, зокрема, його специфікації та диференціації.

Загалом можливий діапазон установчих критеріїв, мірил, засад щодо конструювання генерацій учених або літературних, мистецьких чи інших поколінь

⁷⁸ Сидорова Л.А. Советские историки послевоенного поколения: собирательный образ и индивидуализирующие черты // История и историки: историографический вестник. 2004. Москва, 2005. С. 208–223.

⁷⁹ Сидорова Л.А. Когнитивные возможности генерационного подхода в изучении истории исторической науки // Культура, наука, образование: проблемы и перспективы / материалы Всероссийской научно-практической конференции (г. Нижневартовск, 7–8 февраля 2012 г.). Нижневартовск, 2012. Ч. I: История идей и история общества. Отечественная история. С. 461.

⁸⁰ Сидорова Л.А. Советские историки послевоенного поколения... С. 214.

з обсягу того чи іншого культурного / наукового поля є доволі варіативним. Скажімо, вивчення практик і стратегій маркування літературних поколінь на ниві іспанського літературознавства спричинилося до виокремлення таких мірил, як-от: 1) близькість дат народження; 2) схожість умов, в яких відбувалося інтелектуальне та мистецьке становлення; 3) середовище спілкування, взаємний обмін ідей, настроїв, спільні моделі поведінки; 4) події або явища, котрі здобули екзистенційне, культурне або естетичне значення у рецепції покоління; 5) специфічні поколінневі ознаки стилю й поетики; 6) тип реакції на попередню генерацію чи генерації тощо⁸¹.

Втім, пропонуються і більш складні – гібридні чи комбіновані – концепції генерацій, котрі передбачають кореляцію, співбуття, змагання різних варіацій поколінь. Наприклад, такою є модель п'яти поколінь, запропонована В. Ващенком. Автор, наслідуючи відомий проєкт Хоува-Штрауса, пропонує «читати соціальну історію уздовж «поколінневої діагонали»»⁸².

Концептуальна пропозиція В. Ващенка передбачає кореляцію співбуття п'яти радянських політичних поколінь із п'ятьма інтелектуальними генераціями українських істориків у світлі розгортання відповідних соціальних поколінь. Відтак, йдеться про такі покоління істориків: «ідеологів-ідеалістів» (фокусна дата народження – 1872 р.); «консерваторів-традиціоналістів» (фокусна дата народження – 1882 р.); «революціонерів» (фокусна дата – 1894 р. н.); «конформістів» (когорта 1903–1907 р. н.); «1-ої радянської генерації» (фокусна дата 1914 р. н.)⁸³.

Певна річ, годі навіть побіжно перерахувати розмаїті взірці, стратегії та пропозиції щодо застосування концепцій поколінь, особливо коли взяти до уваги невпинно зростаючі темпи нинішніх інтердисциплінарних запозичень і міждисциплінарних мутацій. Вочевидь, міждисциплінарний потенціал конструювання палітри поколінь передусім пов'язаний із студіюванням різноманітних масштабів, ракурсів, площин, сфер пережитого чи суб'єктивного досвіду.

У широкому сенсі сучасні пізнавальні запити чимдалі більше адресовані до світу уявлень, настроїв, почувань, мотивів, інтересів, потреб, переконань, ідеалів, цінностей, ментальностей, колективної, групової, трансгенераційної, постколоніальної, посттоталітарної пам'яті, які репрезентують поколінневі відмінності та спонукають до пошуку компаративних паралелей. Згадаємо, приміром, цикли поколінь Хоува-Штрауса, котрі пропонують масштабні порівняльні моделі на протязі кількох століть американської історії.

Ба більше, нинішні стратегії та концептуальні пропозиції стосовно конструювання палітри поколінь дедалі більше переходять від вивчення пережитого, чи суб'єктивного, часу до начебто незримого, проте вповні очевидного простору уявлень, які творить та чи інша генерація. Тому чимдалі частіше йдеться про конкуренцію знакових образів і уявлень-символів, трансльованих до мас-медійного світу.

⁸¹ Пронкевич О. Теорія поколінь в іспаномовному літературознавстві... С. 154.

⁸² Ващенко В. Українські історики, політичні генерації та (радянська) влада... С. 94.

⁸³ Там само. С. 94–95.

Гадаємо, що саме з таким суцільним поворотом до світу уявлень пов'язані як чималі інструментальні можливості, так і певні пізнавальні ліміти.

З одного боку, суттєво ускладнюються й нюансуються наші уявлення щодо різних сфер, площин і вимірів буття поколінь, насамперед, коли йдеться про генерації другої половини ХХ – початку ХХІ ст. Відповідно варто вести мову про більш-менш об'єктивну версійність, варіативність конструювання та представлення палітри поколінь.

З іншого боку, родова матриця покоління як універсального маркера спричинилася до того, що це означення вільно й інтенсивно циркулює у найрізноманітніших суспільних практиках, зокрема, у вигляді величезного розмаїття метафор, рефлексій, образів, символів тощо.

Більше того, саме вони продукують найбільші пізнавальні перестороги і навіть думки про ілюзорність концепту «покоління», позаяк руйнують попередні конвенціональні домовленості. Причому міжпоколінний інтервал, попри його невелике розширення, залишається більш-менш сталою величиною і здебільшого варіюється у межах 15–35 років. Натомість шари пережитого часу, точніше, суб'єктивного досвіду кожної генерації, котрі розглядаються у наукових працях, невпинно й кардинально розростаються, внаслідок чого їх студіювання й осягнення дедалі швидше та частіше урізноманітнюється і навіть розмивається.

Таким чином, давня дилема між «кількісним» часом позитивістів і «якісним» часом романтиків, яка побутувала у «знятому вигляді», нині постала на новітньому соціокультурному ґрунті, хоч і в іншій подобі. Наприклад, ця проблема побутує у вигляді похідних термінів-інструментів, як-от хронологічне покоління / умовне покоління і т. п.

Зрештою, варто вести мову про кардинальне розширення «якісного» пласту, точніше, пережитого чи суб'єктивного часу, котрий чимдалі швидше «поглинає» чи навіть розчиняє «кількісний» пласт як начебто заданий / гаданий / сконструйований інтервал буття покоління, котрий, зазвичай, обраховується у вигляді «когорт».

Первісно на багатоманітність вимірів пережитого буття у вигляді тези про «стратифікацію досвіду» відреагував ще К. Мангайм, який навіть запропонував поняття «покоління-секція». У широкому розумінні йдеться про розмаїту структуру, точніше, низку структур суб'єктивного часу чи набутого досвіду у межах одного покоління.

Приміром, якщо означуємо генерацію шістдесятників – правозахисників, дисидентів, більш або менш очевидних опозиціонерів щодо радянського режиму, то мусимо окреслювати й інші варіації. Адже поряд із шістдесятниками існувало те ж саме, проте в багатьох аспектах, вимірах і площинах суб'єктивного досвіду зовсім інше покоління. Надія Світлична нещадно, але доволі точно називала цю генерацію, до якої вона сама належала, «телячим поколінням»⁸⁴.

⁸⁴ Світлична Н.О. Харківський університет очима колишніх студентів: Надія Світлична (1953–1958) // Світличний І.О., Світлична Н.О. З живучого племені Дон Кіхотів. Київ, 2008. С. 432.

Так само і генерація 1930-х років – доби великого терору – складалася не тільки з розстріляних, репресованих, «недостріляних», а й із катів, різних категорій службовців-пристосуванців, донощиків, анонімних дописувачів, мовчазних і пасивних або, навпаки, вельми активних «свідків-гвинтиків» тощо. Звісно, вони мали спільні пласти пережитого чи критичного досвіду, проте з істотно різних позицій, які творили чи формували відмінні версії структур суб'єктивного часу, об'єднаних екстремальним хронотопом.

Ці спостереження є слушними і щодо наукових / літературних / культурних генерацій. Адже у межах навіть одного покоління істориків, наприклад, часів хрущовської лібералізації чи її української версії, метафорично названої західними інтелектуалами «добою П. Шелеста» (1963–1972 рр.)⁸⁵, одночасно співіснували різні типажі, об'єднані спільним, але неоднаковим суб'єктивним досвідом. Відтак, в уяві постає ціла галерея образів тогочасних істориків – нонконформістів й пристосуванців, прихильників модернізації та традиціоналістів, генераторів ідей, проектів і трансляторів-пропагандистів ідеологічних настанов, технічних організаторів та звичайних виконавців і т. п.

Недаремно фундатору феноменології Едмунду Гуссерлю приписують відоме означення науки як «відкритого живого ланцюга поколінь» знаних і незнаних учених, підключених до «єдиної виробничої суб'єктивності»⁸⁶, котре нині трактують як вислів інтерсуб'єктивності⁸⁷.

Отож, у межах кожного покоління де-факто побутують, співіснують, взаємодіють відмінні «діючі» генерації. Вони змагаються між собою за першість на лідерських щаблях або наближених до них позиціях, доступ до фінансів, ресурсів, можливостей і перспектив кар'єрного просування і т. п. за більш-менш «нормальних» соціокультурних передумов і політичних обставин. Натомість із розгортанням екстремального хронотопа ці різноманітні практики та стратегії обертаються в банальні поведінкові схеми виживання чи балансування на межі, особливо під час потужних соціальних катастроф або інших руйнівних явищ і процесів.

Гадаємо, що генералізовані й цілісні образи поколінь, передусім ХХ ст., нині сприймаються з дедалі більшим скепсисом оскільки вони істотно звужують, ба навіть спрощують і нівелюють суб'єктивні структури пережитого досвіду. Якщо взяти до уваги постколоніальні, постімперські, культурологічні, антропологічні, мікроісторичні, регіонально-локальні запити та практики, приміром, у царині історії меншостей, субкультур, формацій колективної, поколінневої та трансгене-

⁸⁵ Див., наприклад: *Tillet L. Ukrainian Nationalism and the Fall of Shelest // Slavic Review. 1975. Vol. 34. № 4. P. 752–768.*

⁸⁶ *Гуссерль Э. Начало геометрии. Введение Ж. Деррида / Пер. с фр. и нем. Москва, 1996. С. 214.*

⁸⁷ *Микешина Л.А. Философия науки: современная эпистемология, научное знание в динамике культуры, методология научного исследования: Учеб. пособие. Москва, 2005. С. 324–325.*

раційної пам'яті, то стає очевидним дальше розширення шарів пережитого / здобутого / засвоєного досвіду як предметних областей студіювання.

Видається, що саме осягнення різних варіацій структур суб'єктивного часу та пов'язаних із ними культурних полів і шарів уявлень є викликом для концепцій і теорій генерацій і, водночас, найбільшим пізнавальним обмеженням для їх подальшого застосування. В інструментальному плані цей пізнавальний ліміт уявляється у вигляді зростаючої суперечності між множинністю структур суб'єктивного часу чи багатоманітністю пережитого досвіду та загальною спрямованістю більшості концептуальних пропозицій на конструювання покоління як уявної цілісності, що продукує генералізовану і спрощену палітру образів й уявлень.

Врешті-решт, не варто забувати, що поколіннєве маркування часу волею-неволею генерує символічні смисли...

